

บทที่ 5

อิทธิพลวรรณคดีชาว - มลายู

วรรณคดีชาวที่แพร่หลายเข้ามาเป็นที่นิยมในไทยคือ นิทานปันทิพย์ ซึ่งมีเนื้อเรื่องหลายสำนวน เรายอมรับมาเป็นวรรณคดีไทยที่สำคัญ 2 เรื่อง คือ ดาหลัง (อิเหนาใหญ่) และอิเหนา (อิเหนาเล็ก)

นิทานปันทิพย์เป็นวรรณคดีสำคัญของชาว เพราะเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเพื่อแสดงพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ชาวพระองค์หนึ่ง ผู้เป็นทั้งนักรบและนักรบการปกครอง ทรงทำความเจริญให้แก่ชาวเป็นอย่างมาก วรรณคดีเรื่องนี้จึงมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ชาว ดังจะขอกกล่าวถึงประวัติศาสตร์ชาวอันเป็นมูลเหตุของเรื่องโดยสังเขปดังนี้

ชาวหรืออินโดนีเซียในปัจจุบัน เป็นอาณาจักรที่มีวัฒนธรรมสูงมาแต่โบราณ และเป็นดินแดนสำคัญส่วนหนึ่งของอาณาจักรศรีวิชัย ซึ่งเป็นดินแดนในความครอบครองของพวกมลายูอยู่ทางสุมาตรา (พวกนี้ได้แก่พวกอินเดียดัตที่อพยพมาตั้งอาณาจักรในสมัยราชวงศ์ปัลลวะ) ในระยะที่ชาวมลายูมีอำนาจก็จะแผ่อำนาจเขตรอบดินแดนชาว เช่นในประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 มีหลักฐานปรากฏว่าอาณาจักรศรีวิชัย ข้ามไปตั้งเป็นปีกแผ่นอยู่ในชาวภาคตะวันตกและภาคกลาง แต่เมื่อใดที่ผู้ปกครองชาวมลายูอ่อนแอลง พวกชาวก็จะแข็งข้อขึ้น ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของชาวที่อยู่ในความคุ้มครองของชาวเดิมได้ฟื้นตัวขึ้น เริ่มต่อสู้กับพวกศรีวิชัย ตั้งตนขึ้นเป็นประเทศใหญ่มีราชธานีอยู่ที่ดาหาเมื่อ พ.ศ. 1512 มีกษัตริย์ชาวองค์หนึ่ง ชื่อ ไอรลังค์ ได้กู้ชาติบ้านเมืองให้พ้นจากแอกกดขี่ของอาณาจักรศรีวิชัยและทำความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ชาวเป็นอันมาก เป็นสมัยที่เกิดวรรณคดีเรื่องสำคัญ ๆ เช่น อรชุนนิเวศน์ ซึ่งคงได้มาวรรณคดีอินเดียเรื่องมหาภารตะ มีการแสดงเช่น โดเป็ง, วายังโอรัง ในชาว คือการแสดงที่มีหัวครอบ มีหน้าระบายสีต่าง ๆ และมีความเจริญทางศิลปะอย่างยิ่ง พยานหลักฐานที่สำคัญคือ หมู่เทวสถานใหญ่ ที่เรียกว่าปรัมบานัน

เมื่อพระเจ้า ไอรลังค์สิ้นพระชนม์ ทรงแบ่งราชสมบัติให้ราชโอรสซึ่งเกิดแต่แม่เหล็กรอง ๆ 2 องค์โดยแบ่งอาณาเขตออกเป็น 2 เมือง คือ ดาหา และกูเรบัน เนื่องจากมีราชธิดาด้วยประไพหมสุหรี ราชธิดาไม่เต็มพระทัยที่จะขึ้นครองราชย์ อ้างว่าเป็นหญิง จึงออกผนวชเป็นนางชี ส่วนโอรสที่ครองราชอาณาจักรทั้งสอง ฝ่ายหนึ่งมีโอรส อีกฝ่ายหนึ่งมีธิดา พระโอรสและธิดานี้ตามชื่อในวรรณคดีคืออิเหนาและบุษบา ราชธิดาของไอรลังค์ที่บวชเป็นช้อยูจึงแนะนำให้ทำพิธีอภิเษกษทหายาททั้งสองพระนครนี้เพื่อที่อาณาจักรและพระราชอำนาจจะได้กลับมารวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

¹ สรุปลความจาก พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เรื่องวิจารณ์นิทานปันทิพย์ หรืออิเหนา เรื่องพระราม, (พระนคร : กรมศิลปากร, 2518), "วิจารณ์นิทานปันทิพย์หรืออิเหนา," หน้า 10-12.

ตามเดิม อิเหนาจึงเป็นกษัตริย์ที่มีบุญญาบารมียิ่งและทรงฤทธานุภาพเช่นเดียวกับพระอัยกาธิราช
ไอโรลด์ ราชวงศ์ของอิเหนารุ่งเรืองอยู่อีก 200 ปี จึงเริ่มเสื่อม มีการชิงราชสมบัติและแบ่งแยกกัน
ไปตั้งราชธานีใหม่ เมื่อกษัตริย์ผู้เข้มแข็งได้ข้ามไปตีศรีวิชัย ทำลายอำนาจของศรีวิชัยได้ และมีอำนาจ
เหนือหมู่เกาะใกล้เคียงเกือบหมด จนในราว พ.ศ. 2000 เศษ จึงเริ่มเสื่อมอำนาจ และตกอยู่ในอำนาจ
ของชาวอินเดีย ที่นำเอาศาสนาอิสลามเข้าไปเผยแพร่ และในที่สุดตกเป็นเมืองขึ้นของโปรตุ
เกส และเนเธอร์แลนด์

นิทานปันทิย์ของชาว จึงมุ่งจะแสดงพระเกียรติคุณของกษัตริย์ไอโรลด์ผู้ทำลายอำนาจของศรี-
วิชัย และอิเหนากษัตริย์ผู้รวมอำนาจของชาวให้เป็นปึกแผ่น วีรกกษัตริย์ผู้ทรงอำนาจจึงกลายเป็น
เรื่องที่เล่าสืบต่อกันมาเป็นนิทาน

นิทานปันทิย์

เรื่องอิเหนาในชาวเรียกว่า นิทานปันทิย์ เป็นวรรณคดีที่เป็นที่นิยมมาก จึงมีเนื้อหาแตกต่างกัน
ไปหลายสำนวน นอกจากเป็นวรรณคดียอดนิยมแล้ว ละครและหนังของชาวก็ชอบเล่นเรื่องอิเหนา
มากกว่าเรื่องใด ละครชาวเรียกว่า “โตเบ็ง” ตัวละครสวมหน้ากากในการแสดงแบบโขนของ
ไทย ส่วนหนังเรียกว่า “ว้ายงกฤติ” การแสดงทั้งสองชนิดต้องมีคนพากย์เรียกว่า “ตาหลัง” คนพากย์
เก่ง ๆ จะพากย์ได้ไพเราะนัก นิทานปันทิย์มีเนื้อความแตกต่างกันไปหลายสำนวน ก็ด้วยเหตุที่มีคน
พากย์ต่าง ๆ กันนี้ด้วยเช่นกัน เมื่อเรารับวรรณคดีเรื่องนี้มาเป็นวรรณคดีไทย เรารับเข้ามา 2
สำนวนคือ เรื่องอิเหนา และตาหลัง

ระเด่นปुरुพจระกะ¹ หัวหน้ากองวรรณคดีในราชสมาคมศิลปศาสตร์แห่งเมืองปัตตาเวีย ผู้เขียน
หนังสือรวบรวมและวิจารณ์นิทานปันทิย์ฉบับต่าง ๆ ได้กล่าวว่านิทานปันทิย์มีหลายฉบับ

1. หิกะยัต ปันทิย์ สมิรัง เป็นภาษามะลายู แปลจากภาษาชาวรุ่นกลาง
2. สรัตกัณฑา ภาษาชาวใต้ต้นฉบับจากเมืองโซโล
3. ปันทิย์ อังเกรนี ภาษาชาวใต้ต้นฉบับมาจากเมืองปาเลมบัง เป็นสำนวนที่มีเนื้อเรื่อง
บริบูรณ์กว่าทุกสำนวน
4. มาลัต ภาษาโบราณของชาวที่เรียกว่า ภาษาภาวี นับว่าเป็นสำนวนที่ใกล้กับสมัยอิเหนา
ในประวัติศาสตร์ยิ่งกว่าสำนวนใด ๆ สำนวนนี้ได้มาจากเกาะบาหลิ
5. อิเหนา ของเขมร มีเนื้อความเช่นเดียวกับอิเหนาเล็กพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2

และระเด่นปुरुพจระกะ ได้สรุปความเห็นในตอนท้ายว่า นิทานปันทิย์น่าจะเขียนกันในตอนท้าย ๆ
ที่ราชอาณาจักรมัชปาหิตเริ่มเสื่อมลงแล้ว ที่ว่า “เริ่มเสื่อม” นั้น ก็เพราะในสมัยที่มัชปาหิตรุ่งเรืองเต็ม

¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 12.

ที่เป็นสมัยที่ยังนิยมเรื่องจากอินเดีย เช่น รามายณะ มหาภารตะ มากกว่าเรื่องพื้นเมือง และยังใช้ภาษาชาวเก่าหรือภาษาควิ ต่อมาเมื่อมีขปาหิตเริ่มเสื่อม จึงหันไปนิยมเรื่องโบราณของชาวเองแทน เรื่องพระราม ฯลฯ หันไปใช้ภาษาใหม่ ที่เรียกกันเดี๋ยวนี้ว่า ภาษาชาวรุ่นกลาง และโดยเหตุที่นิทานพื้นที่ยังนิยมใช้ภาษาชาวรุ่นกลาง จึงเห็นว่าน่าจะมีอายุไม่สูงไปกว่า 500 ปีมาแล้ว คือในระหว่าง พ.ศ. 1900-2000 คือในระยะเวลาที่อิสลามเข้าครอบครองบ้านเมืองแล้วหลังจากความเสื่อมแห่งอาณาจักรขปาหิต

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า นิทานพื้นที่ยังนิยมใช้ภาษาชาวรุ่นกลางและผิดเพี้ยนกันไปมากในด้านชื่อตัวละคร สถานที่และรายละเอียดปลีกย่อย พวกเขาใช้ชื่อพระเอกของเรื่องตลอดจนชื่อเรื่องว่า พันหยี (โจรป่า) นามว่าอิเหนาเป็นนามของพระเอกในเรื่องนี้เหมือนกัน แต่เขาไม่ค่อยใช้กันนัก ผิดกับไทยที่ถือว่าพันหยีเป็นนามปลอมของพระเอกในระหว่างปลอมตัวเป็นโจรป่าเท่านั้น ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าของชาว ตัวเอกต่างก็ปลอมเป็นพันหยีทั้งสิ้น เช่นในทิกะยัตติ พันหยี สมิรัง พระเอกปลอมเป็นโจรป่า ชื่อ พันหยี สะงูลาหระ ตัวนางเอกก็ปลอมเป็นโจรป่าใช้ชื่อว่า พันหยีสมิรัง ตัวบรรดพลหารี (ฉบับของไทยคือ สียะตรา) อนุชาของนางเอกปลอมเป็นโจรป่า ชื่อว่า พันหยียุทธาสมร เป็นต้น ฉะนั้นชาวอาจจะใช้ชื่อว่า นิทานพันหยี เพราะตัวละครเอกของเรื่องปลอมตัวเป็นพันหยีทั้งสิ้น ต่างกับฉบับไทย ที่มีอิเหนาคณเดียวที่ใช้ชื่อว่าพันหยี ในตอนที่ออกมะงุมมะงาหลา

ถึงแม้ว่ารายละเอียดในนิทานพื้นที่ยังนิยมใช้ภาษาชาวรุ่นกลางจะผิดเพี้ยนกันไป แต่ทุก ๆ ฉบับยังคงรักษาเค้าเรื่องใหญ่เหมือนกันดังนี้

1. **วงศ์เทวดา** มีกษัตริย์ครองนคร 4 แห่งคือ กุเรบัน ดาहा กาหลัง สิงหัดสาหรี เป็นเชื้อสายของปะตาระกาหลา ถือเป็นวงศ์เทวดา นอกไปจากนี้ ถือเป็นเมืองชั้นสองรองลงไปเรียกว่าระตู ทั้ง 4 นครมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอยู่ตลอดเวลา เพราะจะมีการตุนาหงัน พระโอรสและพระธิดาของนครต่าง ๆ ตั้งแต่ประสูติ เมืองที่เป็นเอกคือ กุเรบันและดาहा เพราะโอรสของท้าวกุเรบันคืออิเหนา เป็นคู่ตุนาหงันของบุษบาพระธิดาท้าวดาहा

2. **อิเหนาไปหลงรักผู้หญิงอื่นที่ไม่ใช่คู่ตุนาหงัน** จนบอกเลิกการหมั้นกับพระธิดาท้าวดาहा เช่นในเรื่อง ดาหลัง อิเหนาไปหลงรักนางบุษบาสาหรี ใน อิเหนา อิเหนาก็ไปหลงนางจินตะหรา ตอนนี้เป็นจุดแรกที่ขมวดเรื่องให้เข้มข้น

3. **การรบพุ่งชิงนางเป็นการตั้งตัวละครเอกเข้าหากัน** อิเหนาที่ถอนหมั้นไปแล้วจะได้พบคู่หมั้นที่ตนไม่เคยเห็นมาก่อนงดงามเพียงไร และเป็นการสร้างตัวละครให้มีบุคลิกขัดแย้งกันเพื่อให้ตัวละครเด่นขึ้น (จรรกาและอิเหนา)

4. **การมะงุมมะงาหลา** คงจะเป็นที่นิยมของชาวชาวที่ชอบให้ตัวละครเดินทางเร่ร่อนผจญภัยไปในท้องถิ่นต่าง ๆ และแสดงความสามารถในการรบได้อาณาจักรต่าง ๆ เป็นเมืองขึ้นมาก

มาย การมัจฉะฆาตคือการที่พระญาติวงศ์ของทั้งอิเหนาและบุษบาออกติดตามกันไปที่เป็นพระธิดาก็แปลงเพศเป็นชาย และทุก ๆ องค์จะปลอมตนเป็นโจรป่าเที่ยวปล้นเมือง การมัจฉะฆาตเป็นตอนที่ยืดยาวที่สุดและอยู่ในการคลibanดาลของประตาระกาหลา ในที่สุดพระญาติวงศ์ของทุก ๆ พระองค์จะต้องมาพบกันที่เมืองดาหลังและค่อย ๆ จำกันได้ ยกเว้นอิเหนาและบุษบา

๕. การเล่นหนัง มีอยู่ในนิทานปันทิทุก ๆ เรื่อง ถือเป็นส่วนสำคัญเพราะจะเป็นต้นเหตุให้อิเหนาและบุษบาจำกันได้ก็เป็นอันพันคำสาปของประตาระกาหลา ในดาหลัง การเล่นหนังทำให้อิเหนาได้พบนางบุษบา เพราะอิเหนาปลอมตัวเป็นคนเล่นหนัง

ประวัตินิทานปันทิในไทย

ประวัตินิทานปันทิในไทยนั้น มีคำแถลงสืบมาว่าเมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสวยราชย์ครองกรุงศรีอยุธยา มีพระธิดาด้วยเจ้าฟ้าสังวาลย์ พระนามว่า เจ้าฟ้าหญิงกษัตริย์และเจ้าฟ้าหญิงมังกฎ เจ้าฟ้าหญิงทั้งสองมีข้าหลวงเป็นหญิงชวามะลายู เชื้อสายพวกเซลยที่ได้มาจากเมืองปัตตานี ข้าหลวงมะลายูคนนี้ได้เล่านิทานเรื่องอิเหนาถวายให้ทรงฟัง เจ้าฟ้าหญิงทั้งสองชอบพระทัยมาก จึงทรงแต่งตั้งเป็นบถละครขึ้นพระองค์ละเรื่อง เพราะนิทานอิเหนามีเล่ากันเป็นหลายอย่าง ดังกล่าวมาแล้ว เจ้าฟ้าหญิงกษัตริย์ทรงเรื่อง ดาหลัง เจ้าฟ้าหญิงมังกฎทรงเรื่อง อิเหนา เหตุที่ทรงเป็นบถละครแทนที่จะเป็นเรื่องเล่าหรือนิทานเห็นจะเป็นเพราะว่าในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงพอพระทัยในเรื่องการละครอย่างยิ่ง ละครในซึ่งไม่เคยมีมาก่อน เราก็ได้ทราบว่าเป็นสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีการเล่นละครในคือละครผู้หญิงล้วนแล้ว วรรณคดีเรื่องอิเหนาและดาหลังพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าหญิงทั้งสองพระองค์ ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้ใช้เป็นบถละครในด้วย ต่อมาต้นฉบับนี้คงขาดหายไปไม่สมบูรณ์ เนื่องด้วยคร่าวเสียดกรุงและระยะเวลาอันยาวนาน ในสมัยกรุงธนบุรีก็ยังมีการเล่นละครเรื่องอิเหนาอยู่ แต่ไม่ปรากฏว่าเล่นเรื่องดาหลังเลย¹

ในสมัยกรุงธนบุรี ไม่ปรากฏว่ามีบถละครเรื่องอิเหนาที่แต่งขึ้นใหม่ เข้าใจว่ายังคงใช้บถละครครั้งกรุงเก่าอยู่แต่มีบทอิเหนาเป็นหนังสืออ่านคือ อิเหนาคำฉันท์ ผลงานของหลวงสรวิชิต (เจ้าพระยาพระคลัง) แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2322 แต่งเป็นคำฉันท์ปนกาพย์ เริ่มเรื่องตั้งแต่อิเหนาปลอมเป็นจรรกา วางอุบายลอบเผาเมืองดาหา แล้วลักพาตัวนางบุษบาไปซ่อนไว้ในถ้ำทองที่เตรียมไว้ จรรกาติดตามไปเพราะระแวงว่าอิเหนาคงจะเป็นตัวการ ได้พบอิเหนาแต่อิเหนากลับเคลื่อนด้วยการแสดงอาการโศกเศร้าทำให้ไปกับจรรกา จนจรรกาตายใจ เนื้อความก็จบลงเพียงนี้

ครั้นพอถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชนิพนธ์บทละครในขึ้นมาใหม่เพื่อรักษาวรรณคดีของเก่าแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาให้อยู่ในสภาพสมบูรณ์ บถละครในพระราชนิพนธ์ได้แก่ รามเกียรติ์ อุณรุท ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ทั้งหมด ส่วนเรื่อง ดา

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์มาลา, ตำนานละครอิเหนา (พระนคร : ศลิ่งวิทยา, 2508) หน้า 129.

หลัง และ อิเหนา ทรงนำบทครั้งกรุงเก่าที่ยังเหลืออยู่เป็นหลักแล้วทรงพระราชนิพนธ์ซ่อมแซมแต่ตรงที่บทเดิมขาดไป บทตาหลังพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้เนื้อความไม่บริบูรณ์ เพราะชำรุดเสียหายตามกาลเวลา มีเนื้อความเพียงตอนที่ว่า "...ท้าวภายหลังทรงทราบว่ามิสาประหมังกุหนิงหายไป" ส่วนเรื่องอิเหนา เนื้อเรื่องขาดหายไปมากเช่นกัน มีหลักฐานทางตำนานว่าทรงพระราชนิพนธ์ไว้ 38 เล่มสมุดไทย แต่ที่เหลือตกทอดมาจนบัดนี้มีเพียง 7 เล่ม เนื้อความเป็น 6 ตอนใหญ่ ๆ ไม่ติดต่อกันดังนี้

1. ตอนตั้งวงศ์เทวา จนถึงอิเหนาไปเมืองหมันยาครั้งแรก
2. ตอนเข้าห้องจินตะหรา จนถึงอิเหนาตอบสารท้าวกุเรปัน ไม่ยอมอภิเษากับนางบุษบา
3. ตอนนิหยาสะก่าเที่ยวป่าได้รูปนางบุษบา จนถึงท้าวหมันหยารับสารท้าวกุเรปัน
4. ตอนศึกกะหมังกุหนิง
5. อิเหนาปลอมเป็นบัณฑิตตามหาบุษบาถึงเมืองมะละกาจนถึงอุณากรรณขึ้นเขาปะจาหวัน

6. ตอนย่ำหวันตกไปเมืองมะงาดาจนถึงระเด่นตาระหวัน ตามย่ำหวันมาถึงเมืองกาหลัง ความจริงหอพระสมุทวชิรญาณได้ค้นฉบับอิเหนารัชกาลที่ 1 เขียนในสมุดข่อยมาทั้งหมด 38 เล่ม เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2450 ได้จากเมืองนครต่อมาเมื่อจะรวบรวมพิมพ์ปรากฏว่ากระจัดกระจายหายสูญ เหลือเพียง 7 เล่ม มีเนื้อความใหญ่ ๆ 6 ตอน ที่กล่าวมานี้.

อิเหนาฉบับที่หอพระสมุดฯ ได้มาจากเมืองนครแล้วคิดว่าเป็นพระนิพนธ์รัชกาลที่ 1 นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสันนิษฐานไว้ในหนังสือพระราชวิจารณ์ว่ามีไชยบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ตลอดทั้งเรื่อง เพราะเนื้อความตอนต้นเป็นสำนวนแต่งครั้งกรุงเก่า ความที่พรรณนาเวียงวังก็เป็นแผนที่ครั้งกรุงเก่าซึ่งมีพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์และพระที่นั่งทรงปืนเป็นต้น และในตอนท้ายตรงจบบทละคร มีเพลงยาวกล่าวกว่าไว้ดังนี้

อันอิเหนานิพนธ์ไว้แต่ก่อน
ใครสดับก็จับวิญญาน์
แต่ค้างอยู่เพียงสิกชี
ครั้งนี้พระบาททรงทศธรรม์
เสด็จเถลิงจักรพรรดิพิฆานอาสน์
ต่อเรื่องอิเหนาแต่สิกชี

บทกลอนเพราะพริ้งเป็นนักหนา
ดังสุทธาทิพรสสำอองกรรณ
นับปีจะสูญเรื่องเป็นแมนมั่น
ถวัลย์ราชปิ่นทราวดี
ทรงพระราชนิพนธ์อักษรศรี
โดยคติบริบูรณ์นิทานกาล

ที่ทำให้เชื่อแน่ว่าเนื้อความตอนท้ายเป็นบทพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 1 คือคำกลอนตอนท้ายสุดที่กล่าวไว้ว่า

¹ อ่าน บทละครเรื่องอิเหนารักรังเก่าได้จาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานละครอิเหนา. (พระนคร : คลังวิทยา, 2508), หน้า 107-115.

ใครฟังแล้วจงมีราโชวาท
อุตสาห์เพียรบำเพ็ญศีลทาน
ดำรงถึงขรร่างให้เป็นนิจ
ถึงน้อยเท่าผลพันธุ์ผักกาด
แม้ดับเบญจขันธ์เมื่อใด

อย่าประมาทหลงไหลในแก่นสาร
หว่านพืชไว้ให้เป็นประโยชน์ตน
บำรุงจิตน้อมใจในกุศล
สุดแต่ปรารถนานั้นเป็นใหญ่
จะได้สู่คติสมบุรณ์

เนื้อความตอนนี้ คล้ายคลึงกับบทกลอนตอนท้ายในพระราชนิพนธ์รวมเกียรติรัชกาลที่ 1 ที่กล่าวไว้ว่า

อันพระราชนิพนธ์รวมเกียรติ
ไซ้จะเป็นแก่นสารสิ่งใด
ใครฟังอย่าได้ไหลหลง
ซึ่งอักษรกลอนกล่าวลำดับมา

ทรงเพียรตามเรื่องนิทานไสย
ดังพระทัยสมโภชบูชา
จงปลงอนิจจังสังขาร
โดยราชปริดาภิบริบูรณ์

ฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่า บทละครเรื่องอิเหนาซึ่งเจ้าฟ้ามงกุฎทรงแต่งไว้ครั้งกรุงเก่าคงมีต้นฉบับเพียงแค่นี้ เรื่องต่อจากนั้นเป็นของแต่งขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1.

พอถึงสมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเป็นผู้สนพระทัยเรื่องการละครมากขนาดกล่าวกันว่าใครชำนาญเรื่องการละคร การแต่งละคร จะได้เป็นที่โปรดปราน ละครหลวงที่เล่นในสมัยรัชกาลที่ 2 เล่นเรื่องอิเหนา รวมเกียรติ บางทีก็เล่นเรื่องอุณรุท แต่เรื่องคาหลังไม่ปรากฏว่ามีเล่น¹ รัชกาลที่ 2 ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนาขึ้นใหม่ทั้งเรื่อง ทำนองจะเป็นเพราะมีพระราชดำริว่า บทอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เป็นแต่แต่งซ่อมแซมบทครั้งกรุงเก่าความยังไม่เข้ากันสนิท และเล่นละครได้ไม่เหมาะสมจึงตั้งพระทัยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ ปกติการทรงพระราชนิพนธ์บทละครต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 2 มิได้ทรงเองแต่พระองค์เดียว เล่ากันมาว่า² ทรงเลือกสรรข้าราชการ เจ้าหน้าที่ชำนาญกลอนไว้เป็นที่ปรึกษาและแต่งร่วมด้วย กล่าวกันว่า มี 7 ท่านด้วยกัน ที่ทราบแน่ชัดก็คือสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งยังดำรงพระยศเป็น กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี และสุนทรภู่ วิธีการที่ทรงพระราชนิพนธ์คือ เรื่องตรงไหนที่จะไม่ทรงนิพนธ์เอง ก็พระราชทานให้กวีที่ปรึกษาเหล่านั้นรับตัดตอนไปแต่ง ตอนไหนที่ทรงพระราชนิพนธ์แล้วก็ดี หรือกวีที่ได้รับไปแต่งแล้วนำมาถวายก็ดี เอามาอ่านหน้าพระที่นั่งในที่ประชุม กวี ให้ช่วยกันแก้ไขอีกชั้นหนึ่ง

แต่บทอิเหนาในรัชกาลที่ 2 ไม่มีหลักฐานว่ามีกวีที่ปรึกษาคนใดมีส่วนร่วมด้วย ในการทรงพระราชนิพนธ์ทรงยึดเอาฉบับของเดิมเป็นหลัก ทรงพระราชนิพนธ์โดยรักษาความของเดิมไว้ทั้ง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 140.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

หมด เพียงแต่แต่งให้สั้นเข้า ส่วนวงกลอนกระชับรัดกุมกว่าเดิม¹ และการทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องนี้ มีที่พิเศษไปกว่าการแต่งบทละครในสมัยก่อน ๆ คือ บทละครที่ทรงพระราชนิพนธ์แล้วจะส่งประธานเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีไปลองซ้อมกระบวนรำกับบรรดาครูละครอื่น ๆ ก่อนช่วยกันดัดแปลงแก้ไขกระบวนรำจนเห็นงาม จึงจะเป็นยุติหากขัดข้องในเรื่องท่ารำบางที่ก็กราบทูลให้ทรงแก้ไขบท เมื่อใดกระบวนท่ารำเป็นที่ยุติแล้ว เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีได้ขอมให้ครูละครไปหัดละครหลวงตามกระบวนท่ารำที่คิดขึ้นจนชำนาญแล้วก็นำไปซ้อมถวายให้ทอดพระเนตรทรงติเตียนแก้ไขอีกครั้งหนึ่ง เป็นอันเสร็จสิ้นกระบวนความ การแต่งบทแล้วนำไปซ้อมกับกระบวนรำจนเข้ากับบทได้เรียบร้อยนี้ เป็นสิ่งที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนนับว่าเป็นแบบละครรำของกรุงรัตนโกสินทร์ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 นี้สืบมา ด้วยเหตุนี้ บทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 จึงเป็นบทละครที่ได้รับการยกย่องจากรรณคดีสโมสร เมื่อ พ.ศ. 2459 ว่าเป็นยอดของบทละครรำ เพราะเป็นหนังสือที่แต่งดีพร้อมทั้งเนื้อความ ทั้งกลอน ทั้งกระบวนที่จะเล่นละครประกอบกันทุกสถาน ดังนั้นอิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 จึงเป็นฉบับที่ใช้เล่นละครรำตั้งแต่นั้นมาจนบัดนี้ ไม่มีผู้ใดแต่งฉบับใหม่ขึ้นอีก

นอกจากบทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ยังมีบทมโหรีเรื่องอิเหนา สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า หอพระสมุดได้ต้นฉบับมาจากเมืองราชบุรี ว่าเป็นของพระยาราชบุรีแต่เดิม สันนิษฐานว่าเป็นงานเขียนครั้งเจ้าพระยาวงศาสุรศักดิ์ (แสง) ในรัชกาลที่ 2 เพราะเป็นบทตกทอดมาแต่พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ลักษณะการเรียงบทมโหรี ไม่เรียงตามลำดับเนื้อเรื่อง แต่เอาลำมโหรีตั้งเป็นหลัก บทมโหรีเรื่องอิเหนานี้มี 27 บท

ความนิยมเรื่องอิเหนาปรากฏเป็นวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งคือ นิราศอิเหนา ของสุนทรภู่ เข้าใจว่าแต่งประมาณรัชกาลที่ 3 โดยจับความตอนปะตาระกาหลาบันดาลให้เกิดลมหอบพัดเอานางบุษบาลอยไปจากบริเวณถ้ำทอง สุนทรภู่เริ่มกลอนนิราศว่า

นิราศร้างห่างเหินเนา
พระพายพาพัดน้องเที่ยวล่องลอย
ปางอิเหนาเศร้าสุดถึงบุษบา

สุนทรภู่สมมุติตนเป็นอิเหนาคร่ำครวญถึงนางบุษบาที่ตนลักลอบพาจากวังมาซ่อนไว้ในถ้ำทองแล้วหายไปอย่างไม่มีร่องรอย อิเหนาออกตามหานางบุษบาพร้อมด้วยนางวิยะดา จนกระทั่งไปบวชอยู่บนเขาปะจาหงันใกล้หนทางไปเมืองกาหลัง

ประมาณสมัยเดียวกันนี้ มีผู้นำเรื่องอิเหนาไปแต่งเป็น บทสัทวาเรื่องอิเหนา ร้องถวายหน้าพระที่นั่ง เข้าใจว่าเล่นในงานฉลองเมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2437 ไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้แต่งบทสัทวา แต่สันนิษฐานว่าผู้ที่ว่าสัทวาบทท้าวดาหาคงจะได้แก่พระยาไชยวิชิต (เผือก) กวีมีชื่อเสียงแต่ครั้งรัชกาลที่ 2 บทสัทวานี้นับถือกันว่าแต่งได้ดีมากจนใช้เป็นตำราเมื่อเล่นสัทวากันครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่

¹ ดูตัวอย่างเปรียบเทียบพระราชนิพนธ์อิเหนาในรัชกาลที่ 1 และที่ 2 ใน ตำนานละครอิเหนา, หน้า 149-9.

ที่ 5 บทสักกานี้แบ่งเป็น 3 ตอนคือ

1. บทเริ่มต้นหรือบทชวน 11 บท
2. เรื่องอิเหนาตอนไปใช้บน 138 บท
3. เรื่องอิเหนาตอนจินตะหรา (อิเหนา มาหยารัศมี สะการะวาตี สังคามาระตา ชมสวน)
15 บท

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาบางตอน เช่น ทรงแปลงบทอิเหนาตอนอุณากรรณบางแห่ง บทแปลงนี้แยกไว้ต่างหาก ไม่ได้ร้อยตอนบทเดิม ยังไม่มีการพิมพ์จนปัจจุบันนี้ นอกจากนั้นในรัชกาลนี้ยังมี บทอิเหนาคำฉันท์ พระนิพนธ์กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ทรงนิพนธ์ไว้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 พิมพ์ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 ใช้ชื่อว่า คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา ต่อมาเมื่อพิมพ์ในครั้งหลัง ๆ เช่นใน พ.ศ. 2476 ใช้ชื่อว่า อิเหนาคำฉันท์ ตอนเข้าห้องจินตะหรา เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่อิเหนาเข้าห้องนางจินตะหราจนถึงอิเหนาตอบสาส์นท้าวกูเรบันต์ต่อาลัยนางบุษบา และท้าวกูเรบันมีสาส์นถึงท้าวดาหาขอเลื่อนพิธีสมุพร

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นระยะเวลาที่เราเริ่มรับอิทธิพลจากตะวันตก เรื่องอิเหนาจึงถูกนำไปแต่งเป็นแบบบทละครสมัยใหม่ คือละครพูดและละครดึกคำบริบูรณ์ จึงมีบทละครทั้งสองชนิดนี้อยู่ได้แก่

บทเจรจาละครอิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชนิพนธ์เองบ้าง ทรงขอจากพระเจ้านั่งยาเธอบางพระองค์บ้าง เช่น กรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นบทเจรจาละครที่ใช้เล่นในคราวสมโภชพระนครครบ 100 ปี เมื่อ พ.ศ. 2425 มีบทเจรจารวม 68 บท

บทละครพูดเรื่องอิเหนา พระนิพนธ์ พลตรี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ทรงไว้เมื่อ พ.ศ. 2425 เป็นตอนศึกกระหมังกุหนิง แบ่งเป็น 10 ตอนย่อย ๆ

บทละครดึกคำบริบูรณ์เรื่องอิเหนา พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงดัดบทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 บางตอนมาแปลงเป็นบทละครดึกคำบริบูรณ์ ประกอบด้วยบทเจรจาและบทร้อง เพื่อให้เหมาะแก่การเล่นละครแบบโอเปรา (Opera) ของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชรฯ) คือละครที่เรียกกันว่าละครดึกคำบริบูรณ์ ซึ่งเริ่มแสดงเมื่อ พ.ศ. 2434 เรื่องอิเหนานี้ใช้เนื้อเรื่องตอนใช้บน แบ่งเป็น 3 ตอน 5 ฉากคือ

1. ตอนตัดดอกไม้ฉายกริช (ฉากป่า, ฉากลานวัด)
2. ตอนไหว้พระ (ฉากหน้าวิหาร, ฉากในวิหารน้อย)
3. ตอนบวงสรวง (ฉากในวิหารใหญ่)

บทสักราเรื่องอิเหนา ในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังมีผู้นำเรื่องอิเหนาไปแต่งเป็นบทสักรา สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงรวบรวมเป็นหนังสือประชุมพงศาวดารสมัยรัชกาลที่ 5 พิมพ์เป็น
ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2461 เล่นเรื่องอิเหนา 2 ครั้ง คือตอนเสียงเทียน ตอนชนไก่ และตอนลึกซี

ที่กล่าวมาแล้วเป็นอิเหนาที่แต่งเป็นร้อยกรอง ในสมัยรัตนโกสินทร์ ยังมีหนังสือเกี่ยวกับพงศาว-
ดารอิเหนาอีก 2 เล่ม แต่งเป็นร้อยแก้วโดยแปลจากภาษามลายู คือ

พงศาวดารอิเหนา ฉบับอารินครา เดิมแต่งไว้เป็นร้อยแก้วภาษาชวา แล้วมีผู้แปลเป็น
ภาษามลายู ขุนนิกรการประกิจ (บิน อับดุลลาห์) แปลเป็นภาษาไทยระหว่างเดือน ตุลาคม 2461
ถึงเมษายน 2462 เพื่อถวายสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเป็นนายก
สภาหอพระสมุดวชิรญาณในขณะนั้น เนื้อเรื่องของพงศาวดารอิเหนาฉบับนี้น่าจะเป็นเค้าเรื่องของ
อิเหนา (เล็ก) ของไทย

อิเหนา หรือ หิกะยัต บันหยี สมิริง พระนิพนธ์สมเด็จพระ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต
ทรงแปลจากภาษามลายู ซึ่งมีต้นฉบับเดิมเป็นภาษาชวา ชื่อว่า บันหยี สมิริง ทรงแปลไว้เมื่อ
พ.ศ. 2481 พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานพระเมรุของพระองค์ท่านเมื่อ พ.ศ. 2493 เนื้อความต่าง
ไปจากฉบับอารินคราและต่างไปจากเรื่องหิกะยัต บันหยี สมิริง ที่กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรทรง
เก็บความจากฉบับที่ระเด่น ปูรพจรกะส่งมาให้อ่าน

บันหยีสมิหรงค่างลอน เป็นงานประพันธ์ของ น.อ.หลวงสำรวจวิถีสมุทร ดัดแปลงจาก
พระนิพนธ์เรื่อง หิกะยัต บันหยี สมิริง ของ จอมพลเรือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตร
สุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิจ

นอกจากนี้แล้ว สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ยังทรงพระนิพนธ์เชิงอรรถตอน
หนึ่งใน ตำนานละครอิเหนา ไว้ว่า หอพระสมุดฯ มีหนังสือเรื่องอิเหนาภาษามลายูอีกฉบับหนึ่ง
หัวฉีกมารดาเจ้าพระยาไทรบุรีถวายไว้ ในต้นฉบับกล่าวว่าเดิมดาหลังชื่อ อริยะเป็นผู้แต่งเป็น
ภาษาชวา แล้วแปลมาเป็นภาษามลายู สมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงลองให้แปลเป็นภาษาไทย เนื้อเรื่องต่างไปอีก
สำนวนหนึ่งไม่เหมือนทั้งดาหลังและอิเหนา เข้าใจว่าคงไม่มีฉบับแปลที่สมบูรณ์

กล่าวโดยสรุปแล้ว เรามีวรรณคดีเรื่องอิเหนาในภาษาไทยทั้งที่พิมพ์เผยแพร่แล้วและยังไม่ได้
พิมพ์ถึง 17 สำนวนด้วยกันเป็นอย่างน้อย คือ

1. **บทละครเรื่องอิเหนาครั้งกรุงเก่า** มีที่พิมพ์แล้วตอนเดียว คือตอนที่สมเด็จพระ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ ทรงคัดลงในหนังสือ ตำนานละครอิเหนา (หน้า 107-115) ทรงได้ต้นฉบับมาจาก
เมืองนครศรีธรรมราช เดิมเข้าใจว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา
โลก แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสันนิษฐานว่า สำนวนและความที่พรรณนาไว้
น่าจะเป็นสำนวนครั้งกรุงเก่ามากกว่า ดังที่ได้อธิบายไว้แล้ว

2. **อิเหนาคำฉันท์** งานนิพนธ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี มีเนื้อความเฉพาะตอนอิเหนาลักนางบุษบาไปซ่อนในถ้ำ
3. **บทละครเรื่องอิเหนา** พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตามข้อสันนิษฐานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจษฎาธิพัชรกราชมหาราช บรมนาถบพิตร กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
4. **บทละครเรื่องดาหลัง** พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2433 โดยโรงพิมพ์นายเทพ
5. **บทละครเรื่องอิเหนา** พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พิมพ์จำหน่ายครั้งแรก พ.ศ. 2417 โดยโรงพิมพ์หมอสมีท เนื้อเรื่องบริบูรณ์ และได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของบทละครรำ
6. **บทมโหรีเรื่องอิเหนา** เป็นของเจ้าพระยาวงศาสุรศักดิ์ (แสง) ในรัชกาลที่ 2 และบทตกทอดมาแต่บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 มี 27 บท
7. **นิราศอิเหนา** ของสุนทรภู่ ตอนลมหอบ
8. **บทสักวาเรื่องอิเหนา** แต่งในสมัยรัชกาลที่ 3 มี 3 ตอน รวม 164 บท
9. **อิเหนา** บทพระราชนิพนธ์แปลในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนอุณากรรณ
10. **อิเหนาคำฉันท์** พระนิพนธ์กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญในรัชกาลที่ 4 ตอนเข้าห้องนางจินตะหรา
11. **คำเจรจาละครเรื่องอิเหนา** พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์ เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร รวม 68 บท
12. **บทละครพูดเรื่องอิเหนา** พระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ตอนศึกกระหมังกุหนิง
13. **บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องอิเหนา** พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เนื้อเรื่องตอนใช้บน
14. **บทสักวาเรื่องอิเหนา** เล่นถวายในรัชกาลที่ 5 ได้แก่ตอนเสียงเทียน ตอนชนไก่ ตอนสักขี
15. **อิเหนา หรือ หิกะยัต ปันหยี สมิรั้ง** พระนิพนธ์แปลเป็นภาษาไทยของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงแปลจากต้นฉบับภาษามลายู เมื่อ พ.ศ. 2481

16. อิเหนาฉบับอารีนครา ขุนนิกรการประกิจ (บิน อับดุลลาห์) แปลจากภาษามลายูเป็นไทย ถวายแด่สมเด็จพระยามหาวชิราวุฒนาถ ในสมัยรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2461-2

17. ปันหยี่ สะมิหรงค้ำกลอน งานประพันธ์ของ น.อ.สำรวจวิถีสมุทร

ความนิยมเรื่องอิเหนา

ตั้งแต่อดีตกาลมาแล้วที่คนไทยนิยมเรื่องอิเหนามากกว่าดาหลัง ทั้ง ๆ ที่นิทานปันหยี่ทั้งสองสำนวนนี้เข้ามาสู่ไทยพร้อมกัน ความนิยมในเรื่องอิเหนามากกว่าดาหลังนี้ มีมาแต่ครั้งกรุงเก่า ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ความชอบนี้มีหลักฐานอยู่ในหนังสือเรื่อง ปุณโณวาทคำฉันท์ ของ พระมหานาควัดท่าทราย ซึ่งเป็นกวีในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ กล่าวถึงละครหลวงที่เล่นในงานสมโภชพระพุทธรบาทว่า

พ่ายพื่อนละครใน	บริรักษ์จักรี
โรงริมศิริมี่	กลลับบแลชาย
ล้วนสรรสรกรรจนาจ	อรอ่อนล่ออาย
ไครยลป่อยากวาย	จิตเพ้อลเมอฝัน
ร้องเรื่องระเด่นได้	บุษบาตุนาหงัน
พาพักกุหาบรรณ	พรตร่วมฤดีโลม

ความที่ว่าตัวเอกพากันไปซ่อนไว้ในถ้ำเป็นเนื้อความที่ปรากฏอยู่ในเรื่องอิเหนาเท่านั้น ในดาหลังก็ไม่มีตอนนี้ ถ้าจะว่าไปแล้วเรื่องอิเหนาลักพานางบุษบาไปซ่อนในถ้ำจนปะดาระกาหลาบันดาลให้เกิดลมหอบเอานางไป ก็มีแต่ในฉบับของไทยเท่านั้น ในฉบับของชวามลายูแม้ฉบับที่มีเนื้อความใกล้เคียงกับฉบับของไทยที่สุดก็ไม่มีเรื่องลักพาตัว มีแต่เรื่องลมหอบ ฉะนั้นนอกจากดาหลังพระนิพนธ์เจ้าฟ้าหญิงกุณฑล ก็มีพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 อีกสำนวนหนึ่งเท่านั้น นอกจากนี้เป็นเรื่องอิเหนาทั้งสิ้น มีหลายรูปแบบการแต่งทั้งบทละคร นิราศ และคำฉันท์

เหตุที่เรานิยมเรื่องอิเหนามากกว่าดาหลังก็เห็นจะเป็นเพราะ-

1). เรื่องดาหลัง มีชื่อตัวละครแปลกหูจำยาก นางเอก นางรอง ชื่อคล้าย ๆ กัน คือ บุษบาสำหรับ (จินตหรา) บุษบาภาโหละ (บุษบา) เมื่อบุษบาสาหรัคนแรกตายไป ยังมี บุษบาสาหรั อีกคนซึ่งอิเหนาได้เป็นชายาก่อนพบนางบุษบา

ในเรื่อง อิเหนา อิเหนามีพระเชษฐาร่วมพระบิดาชื่อ กระหัดตะปาตี แต่ใน ดาหลัง อิเหนามีพระอนุชา ชื่อ จะหรงกะหนังโหละ

บุษบาเมื่อถูกลมหอบไป ได้แปลงร่างเป็นชายชื่อ อุณากรรณ ส่วนในดาหลัง ชื่อ มิสาประหมังกุหนิง

2). การดำเนินเรื่องของดาหลังซ้ำซ้อนมาก เริ่มด้วยอิเหนาไปหลงรักนางขาวไร่ชื่อ บุษบาสาหรี่ ทำให้พระราชบิดาไม่พอพระทัยส่งคนมาลอบฆ่า อิเหนาเสียใจมากจึงปลอมตัวเป็นโจรออกเดินป่า ตีเมืองได้เป็นชดายเป็นอันมาก ได้พระธิดาเจ้าเมืองมาเป็นชายาชื่อบุษบาสาหรี่เหมือนกัน จากนั้นก็ร่อนเร่ตกไปอยู่เมืองแม่ม่าย หนีออกมาก็ไปยังเมืองอื่น ๆ จนมาถึงเมืองดาหา ถึงได้พบนางบุษบาภาโหลแล้วดำเนินเรื่องจนมีการมะงุมมะงาหราครั้งที่ 2 ต่อไป ตั้ละครต่าง ๆ จะต้องออกมาตามหากัน ที่เป็นพระราชกุมารีก็ต้องแปลงเพศเป็นชาย ทุกองค์จะปลอมตนเป็นโจรป่า เทียวปล้นสะดม ได้พระธิดาเมืองต่าง ๆ มาเป็นชายา ซ้ำ ๆ กันอยู่อย่างนี้ เพื่อแสดงว่าได้ร่อนเร่ไปทั่วทิศ ตัวนางเอกและพระเอกต่างก็ตามกันไปตามกันมา เมื่อพบกันสงสัยว่าจะใช้ผู้ที่ตนติดตาม ก็หนีไปเสียอีก

3). ดาหลังมีบทกรวรวรัด เมื่อบันหยีพบบุษบาภาโหลก็หลงรักทันทีและลอบเข้าหา ไม่มีบทแสดงความพยายามของอิเหนาที่จะเข้าใกล้ชิดบุษบาให้นางเกิดความรักใคร่อย่างไร อิเหนา ต่อมาบันหยีไปลอบฆ่าระตูประดาหนตาย บุษบาภาโหลจึงต้องแบหလာตามคู่หมั้นและปะตาระกาหลาได้มารับตัวไป เรื่องดำเนินไปด้วยการมะงุมมะงาหร่าอีก ตอนท้ายเมื่อบันหยีและบุษบาพบกันอีก บันหยีปลอมเป็นกระเทยเข้าโลมบุษบาซึ่งแปลงร่างเป็นชาย บุษบาสิ้นสาปกลายเป็นหญิงตามเดิม แต่ก็หนีไปบวชเป็นชี จนบันหยีต้องไปสึกชีกก็จบเรื่อง ไม่มีบทแสดงความหึงหวงระหว่างบุษบาและจินตะหรา อย่างในอิเหนาซึ่งต้องรสนิยมคนไทย

4). ดาหลังเป็นเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มากเกินไป เหตุการณ์ทุก ๆ อย่างเกิดขึ้นจากการดลบันดาลของปะตาระกาหลา ในดาหลัง ปะตาระกาหลาปรากฏตัวถึง 10. กว่าครึ่ง เป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตและอนาคตของตัวเอกในเรื่อง

การรับอิทธิพลเรื่องอิเหนาจากชาว

พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงประพันธ์ข้อสันนิษฐานเรื่องการแพร่หลายของนิทานบันหยีจากชวามายังไทย ไว้เป็น 3 ประการ ดังนี้¹

1. นิทานอิเหนาต่าง ๆ เกิดขึ้นในชวามาตวันออก ส่วนมากในสมัยที่ราชอาณาจักรมัชปาหิตเริ่มเสื่อมแล้ว ดังทรงประมาณว่าในราว พ.ศ. 1900 ถึง พ.ศ. 2000

2. เรื่องอิเหนาเข้ามาจากชวามาตวันออกมายังมะละยู ที่มะละกา ในราวศตวรรษที่ 20 คือระหว่าง พ.ศ. 1900-2000 เหตุที่เจาะจงว่าเป็นมะละกานั้น เพราะมะละกาเป็นราชธานีแห่งอำนาจมะละยูที่มีชัยชนะเหนือแดนมัชปาหิต และปรากฏว่าคนชวามาเข้าไปอาศัยอยู่ในอาณาจักรมะละกาตอนนั้นเป็นอันมาก จนถึงพระมหะเสีของสุลต่านมันสุรแห่งมะละกาก็เป็นชวามา นานต่อมา มีนักเล่านิทานเกิด

¹ -วิจารณ์นิทานบันหยีหรืออิเหนา, หน้า 73-74

ขึ้นจำพวกหนึ่งซึ่งบันทึกความไว้ในพงศาวดารมลายูว่า สุลต่านองค์นี้ได้นางจันทร์กิริณ (ไม่ใช่นางเอกธิดากรุงดาหาในวรรณคดี) เป็นชายาจากมะละกา ฉะนั้นเรื่องอิเหนาย่อมจะแพร่หลายไปทั่วแดนมลายู

3. ไทยได้เรื่องอิเหนาจากมลายูทางปัตตานีในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ (พ.ศ.-2275-2301) เป็นนิทาน 2 เรื่อง คือนิทานเดิมที่เป็นมูลของเรื่องดาหลัง คงมาแต่จำพวกเรื่องทิกะยัต บันหยี สมิรัง ของมลายู¹ ส่วนนิทานเดิมที่เป็นมูลของเรื่องอิเหนา น่าสงสัยนักว่าอาจมีมูลมาแต่จำพวกเดียวกับนิทานฉบับอารีนครา แต่อย่างไรก็ดี คงเพิ่งมาแพร่หลายในระยะเดียวกับดาหลัง และคงได้กระจัดบางเรื่องดัดแปลงมาจากนิทานเดิมที่เป็นมูลของเรื่องดาหลังบ้างก็เป็นได้ การค้นคว้าของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรและการแปลพงศาวดารอิเหนาฉบับต่าง ๆ มาเป็นภาษาไทย เป็นประโยชน์แก่เราในการค้นคว้าเรื่องบ่อเกิดของวรรณคดีเรื่องอิเหนาทั้งสองสำนวนนี้มากขึ้น ดังจะนำเอาเรื่องย่อของบันหยี สมิรัง กับดาหลัง และอิเหนาฉบับอารีนครากับอิเหนา มาเทียบให้เห็นว่ามีเนื้อความใกล้เคียงกันเช่นไร

ทิกะยัต บันหยี กะดา สมิรัง มีเนื้อความโดยย่อดังนี้²

1. กำเนิดอินุและนางจันทร์กิริณ มีกษัตริย์สี่พี่น้องครองกูรีบัน ดาหา กะกะหลัง และสิงหสาห์ ท้าวกูรีบัน มีพระโอรสชื่อ รัชชานถด้วยพระมหาเทวี (มะเดหวิ) แล้ว ทรงมีพระประสงค์จะได้พระโอรสด้วยประไพหมสุหรี จึงทำพิธีบูชาพระเจ้า ภัฏฏารกาละทราบเรื่องจึงทูลขอพระอิศวร พระอิศวรบัญชาให้พระอรชุนและชายนามสุภัทรา และพระสัมภกับชายาชื่อชนาวดีไปบังเกิดในมนุษย์โลก พระอรชุนให้นางชนาวดีแปลงร่างเป็นดอกบัว พระองค์เป็นแกลสร บันดาลให้ตกลงในพระเพลิงท้าวกูรีบัน ส่วนภัฏฏารกาละนำของวิเศษจากพระอิศวรและของพระองค์เอง เช่น กฤษ ม้าต้น ช้างต้นมาประทาน และให้ประไพหมสุหรีเสวยดอกบัวนั้น ซึ่งทำให้ประสูติพระโอรส ทรงพระนามว่า อินุกรรตปติ ต่อมาประไพหมสุหรีทรงประสูติพระโอรสอีกองค์ ทรงพระนามว่า จะหรงติณัฐ และพระธิดาพระนามว่า รัตนาวิสิส

ทางฝ่ายดาหา ทำพิธีบวงสรวงพระเป็นเจ้าเพื่อขอพระธิดา พระสัมภและพระนางสุภัทรา ก็ทำอย่างเดียวกับพระอรชุน ประไพหมสุหรีดาหาจึงประสูติพระธิดา ทรงพระนามว่า กาลุจันทรกิริณ ต่อมาได้พระโอรสอีกองค์ พระนามว่า บรรพตสาห์

ฝ่ายท้าวกะกะหลัง ท้าวสิงหสาห์ ก็ได้พระโอรสพระธิดาต่าง ๆ กันไป ท้าวกูรีบันขอหมั้นนางจันทร์กิริณให้อินุ ฝ่ายดาหาก็ขอหมั้นรัตนาวิสิสให้บรรพตสาห์

¹ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรทรงใช้ทิกะยัต บันหยี สมิรัง ฉบับ ที่ระเด่น ปูรพจรก รวบรวมไว้ มิได้ใช้ฉบับแปลของสมเด็จพระนเรศวรศักรทินิจ

² ย่อความจาก วิจารณ์นิทานบันหยี หรืออิเหนา. หน้า 15-41.

2. **อินุรักผู้หญิงอื่น** ภัฏฏารกาละเห็นว่าเมืองดาหาและกูริบันพากันสนุกสนาน ละทิ้งปฐนิย-
กิจอันพึงกระทำต่อพระเป็นเจ้า รวมทั้งท้าวดาหาละเลยการใช้บนแก่พระทรงเมือง คราวขอพระธิดา
จึงทรงลงโทษเมืองทั้งสอง ความทุกข์เริ่มเกิดขึ้นเมื่ออินุเสด็จล่าสัตว์และตามกวางไปจนพบนาง
มรรตลาญ ลูกสาวนายตำบล นางมรรตลาญคือนางฟ้าถูกสาป เพราะลอบรักกับเทพบุตร ส่วน
เทพบุตรนั้นถูกสาปมาเป็นยักษ์ชื่อ นลประยงค์ อินุหลงรักนางมรรตลาญและพาเข้าไปในราชธานี
เมื่อประไหมสุหรีทราบเรื่องทรงแค้นเคืองมาก แสร้งทำประชวรจะตั้งพระครรภ์ อยากรวยดับเสื่อ
แม่ลูกอ่อน อินุจึงต้องเข้าป่าเพื่อล่าเสื่อนั้น ข้างประไหมสุหรี เมื่ออินุไปแล้ว ได้ฆ่านางมรรตลาญ
ด้วยพระองค์เอง เมื่ออินุกลับเมืองทราบเรื่อง จึงเสียดพระทัยแทบจะตายตามไป

3. **ลงโทษดาหา** ภัฏฏารกาละลงโทษดาหาโดยบันดาลให้เกิดพายุใหญ่ ลมหอบเอานางจัน
ทรกิริณและพี่เลี้ยงไปบนยอดเขา ภัฏฏารกาละให้นางเหล่านั้นบวชชี บำเพ็ญตบะบวงสรวงต่อเทพ
เจ้า ดาหาส่งข่าวร้ายไปแจ้งแก่เมืองกูริบัน

4. **การมัจจุมะงาหารา** อินุและพี่เลี้ยงหนีออกจากเมือง เสียงอันตรายปืนยอดเขารูราช
ไปหาดาบส เพื่อถามเรื่องนางจันทรกิริณ พระดาบสเล่าเรื่องนางมรรตลาญขึ้นสวรรค์ และบอกข่าว
นางจันทรกิริณ อินุเล่าเรียนศิลปศาสตร์จากพระดาบสจนเป็นผู้คงกระพันชาตรี มีพระแสงศรศักดิ์
สิทธิ์ จึงลาพระดาบสแล้วแปลงร่างเป็นโจรป่า นามว่า บันหยี สะงูลาหารา เทียวตีบ้านเมือง และ
ได้พระธิดาเจ้านครเหล่านั้นมาเป็นชายา

ฝ่ายบรรพตสาหรืแปลงตนเป็นโจรป่า ตีบ้านตีเมืองและออกตามหานางจันทรกิริณจน
พบ แล้วทิ้งพระพี่นางอยู่ที่นครบันตันสะวัสซึ่งตีได้ ตนเองออกมัจจุมะงาหาราคือตีบ้านตีเมืองต่อ
ไป ข้างฝ่ายบันหยีสะงูลาหารา (อินุ) เร่ร่อนไปถึงนครบันตันสะวัส ตีเมืองได้และได้เสียดกับนางชีและ
ฆ่าบรรพตสาหรืตาย แต่ภัฏฏารกาละซุบให้พื้นในภายหลัง พร้อมกับนำเอานางชีไปด้วย อินุจึงแปลง
ร่างเป็นโจรป่าอีกครั้ง ครอบงำเมืองต่อไปจนถึงเมืองกะกะหลัง ซึ่งเจ้านครพอใจยกให้เป็นราชบุตรบุญ
ธรรม

5. **บันหยี สมิรัง** ภัฏฏารกาละซุบนางชีให้เป็นชาย ประทานกริชคู่มือให้และให้ชื่อว่าบัน
หยี สมิรัง พร้อมกับซุบไพร่พลให้ด้วย บันหยีสมิรังและไพร่พลเข้าตีเมืองต่าง ๆ จนได้ชัยชนะ
ทั่ว และยาตราทัพมาถึงเมืองกะกะหลัง และขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร อินุสงสัยว่าบันหยี สมิ
รัง จะเป็นคนเดียวกับนางชี หรือนางจันทรกิริณ ซึ่งเคยเป็นชายาจึงพยายามตีสนิทด้วย

บันหยี ยุทธาสมร (บรรพตสาหรื) เทียวหาพี่น้องมาถึงเมืองกะกะหลัง ได้ปลอมตัวเป็นดา
หลัง (คนซัดหนัง) มาเล่นหนังจนคนติดมาก จึงได้เข้าไปเล่นถាយในวัง ตอนนั้นบรรพตสาหรืจำอินุและ
นางจันทรกิริณได้ นางจันทรกิริณเองก็จำพระอนุชาได้ แต่ยังไม่ทักทายกัน

6. **กิริปินออกติดตาม** จะหลังคืนงู พระโอรสท้าวกิริปินเดินทางตามหาพระเชษฐาได้ ไปป่าเพ็ญตบะอยู่จนพระพรหมพอบพระหฤทัยประทานศรให้ จะหวังคืนงูได้ฆ่ายักษ์นลประยงค์ และช่วยนางรัตนาวิลิสน้องสาวซึ่งยักษ์ลักมาให้ปลอดภัย สองพี่น้องเดินทางตามหาพระเชษฐาอินุไปด้วยกัน ระหว่างติดตามได้ตีบ้านเมืองรายทางได้หลายเป็นอันมาก จนมาถึงกะกะหลัง อินุจำพระชนิษฐา พระอนุชาได้ บรรณาดโอรสท้าวกิริปินก็ออกตามหาพระเชษฐาบ้าง ตีเมืองได้ริดาเจ้าเมืองมาเป็นชายาจนถึงเมืองกะกะหลัง เป็นอันว่าฝ่ายกิริปินพบกันทั้งหมดแต่ยังไม่แพร่พรายให้ผู้ใดทราบ

7. **ศึกติดเมืองกะกะหลัง** ท้าวโรจวิญตุงพระราชสาส์นมายังกะกะหลังขอประทานพระธิดาให้พระราชโอรส ท้าวกะกะหลังไม่ยอมยกให้ จึงเกิดสงคราม ท้าวโรจวิญตุงพ่ายแพ้

8. **ระตูเทวีแห่งธนูราช** บันหิสมิริงและดาหลัง (จันทรกิริณและบรรพตสาหรี) หนีออกจากกะกะหลังไปอยู่บนเขาธนูราช ทั้งสองต่างรับว่าจำกันและกันได้ สมิริงกลับเพศเป็นหญิงตามเดิมและสร้างพระนครบนเขา ตั้งพระองค์เป็นระตูเทวี กุสมอินทราแห่งธนูราช ปกครองเมืองร่วมกับอนุชาทางกะกะหลังเมื่อเสร็จศึกมีงานฉลอง เมื่ออินุทราบข่าวบันหิสมิริงหายไปจึงทูลลาท้าวกะกะหลังออกติดตาม อินุพบพระดาบสซึ่งทำนายว่าจะได้พบนางชี บันหิ สมิริง และนางจันทรกิริณ พร้อมกันทั้งสามนางบนยอดเขา พร้อมกับได้เฝ้าพระชนกชนนีด้วย แต่ก่อนอื่นอินุต้องสู้ขอรระตูเทวีแห่งธนูราชเป็นชายา นางจะเรียกร้องสินสอดอย่างไรจะต้องจัดการให้ พอถึงขณะนั้นมีศึกมาติดเมืองธนูราช อินุช่วยรบจนชนะ เมื่อเสร็จศึกอินุสู้ขอรระตูเทวี นางขอสินสอดคือให้ทำพิธีอภิเษกในทิพยวิมานต่อหน้าเทพธิดาทั้งเจ็ด ให้มีช้างเผือกคู่และเมีย 1 คู่ ประดับคชาภรณ์ขึ้นระวางใช้สายทองคำล้อมไว้กับทิพยวิมานนั้น จะหวังคืนงูหรือในนามแปลงว่าวีรปดิอนุชาของอินุจัดหาเครื่องสินสอดให้จนครบ เมื่ออินุรู้ว่านางคือจันทรกิริณคู่หมั้นของพระองค์ จึงให้พระเชษฐากลับไปทูลเชิญพระชนกชนนีมาร่วมงานอภิเษกนี้ ช้างนางระตูเทวีก็ส่งบรรพตสาหรีไปยังดาหาเช่นเดียวกัน ในที่สุดทุกองค์ได้พบกันหมดและทราบเหตุการณ์ที่เหล่าราชบุตรราชธิดาได้จากพระนครมาโดยพิสดาร

9. **ท้าวดาหาใช้บน** ก่อนการอภิเษก ท้าวดาหาใช้บนที่เป็นเหตุให้เกิดเคราะห์กรรมทั้งปวง

10. **การอภิเษกสมรสหมู่** มีการอภิเษกเจ้านายที่ตุนาหงษ์ไว้ทุกคู่ เมื่อเสร็จพิธีท้าวทั้งสี่เวนราชสมบัติ ให้อินุครองเมืองกิริปิน บรรพตสาหรีครองดาหา สิงหะมนตรีครองกะกะหลัง จะหลังคืนงูครองกรุงสิงหสาหรี บรรณาดครองกรุงวิรุณมิ พระชนกทั้งสี่ออกบำเพ็ญตบะและเสด็จสู่ทิพยวิมาน พระโอรสทั้งหลายครองบ้านเมืองสืบไป

ดาหลัง มีเนื้อเรื่องโดยย่อ ดังนี้

1. **กำเนิดอิเหนา** องค์ปะตาระกาหลาซึ่งเป็นพระอัยกาสร้างนครไว้ 4 แห่ง คือ กุเรป็น

ดาหา กาลัง สิงหัดสาหรี

ประหมสุหรีกูเรบันสุบินว่าได้แก้ว แล้วทรงพระกรรม์ ประสูติพระราชโอรสปะตาระกาหลา
เหาะลงมาวางกริชไว้ข้างพระที่ จาริกพระนามว่าระเด่นมนตรีกูเรบัน เรียกกันในเรื่องว่า
อิเหนา ฝ่ายมะเดหีประสูติโอรสเช่นกัน พระนามว่า จะหรั่งกะหนังโหละ

ประหมสุหรีดาหาประสูติพระธิดา ทรงพระนาม บุษบาคาโหละ มะเดหี ประสูติพระธิดา
เช่นกัน ทรงพระนามบุษบาวิสิส ท้าวกูเรบันดูนาหงันพระธิดาทั้งสองพระองค์นี้ให้พระราชโอรสทั้ง
สอง

ส่วนเมืองสิงหัดสาหรีและกาลังต่างมีพระโอรสและธิดา ซึ่งได้ดูนาหงันกันไว้ทั้งสอง
เมือง

2. อิเหนาหลงบุษบาชาวไร่ เมื่ออิเหนาเจริญวัย ได้เล่าเรียนศิลปวิชาการจนเชี่ยวชาญ
วันหนึ่งเสด็จประพาสป่า ตามกวางไปจนพลัดกับรีพล และได้ไปพบกับนางบุษบาสาหรีลูกชาว
ไร่ เกิดรักใคร่ได้เสียกัน เมื่อพระบิดาทราบเรื่องทรงพิโรธ เพราะสั่งความเรื่องให้เตรียมเสด็จไปดา
หาเพื่อตั้งการอภิเษกสมรสเท่าไร อิเหนาไม่ทำตามรับสั่ง ท้าวกูเรบันจึงส่งคนไปฆ่านางบุษบาชาว
ไร่ เมื่ออิเหนาทราบเรื่องไม่ยอมกลับกูเรบัน กลับแปลงพระองค์เป็นโจรป่า (บันหยี) ชองสมผู้คนที่เยว
ไปรบทุกพระนคร

3. การมะงุมมะงาหราครั้งที่ 1 ระตูบันจะรากับพาพระธิดานามบุษบาสาหรีไปใช้บนเทพา
รักษันบนยอดเขาที่บันหยีชองสมผู้คนอยู่ บันหยีเห็นพระธิดานี้กรักจึงอุ้มนางหนีไป ท้าวบันจะรากับ
ทราบเหตุคิดจะติดตามชิงคืน แต่พระฤๅษีท้วงไว้ด้วยเล็งเห็นว่าเป็นอิเหนา ท้าวบันจะรากับจึงคิดเอ็นดู
และพาบันหยีเข้าเมือง ระหว่างทางได้รบกับเมืองต่าง ๆ อีกหลายเมือง ล้วนได้ชัยชนะและได้พระ
ธิดาของนครเหล่านั้นมาเป็นชายา เมื่อมาถึงนครบันจะรากับ อิเหนาได้อภิเษกกับนางบุษบาสาหรีและ
พระธิดานครต่าง ๆ ที่ได้มาเป็นชลย ต่อมาเมืองมะงาดาวางอุบายเชิญอิเหนาไปเหยียบเมืองแล้วเพทุ
บายพาอิเหนาลงเรือไปถอนศิลาจาริกใหญ่ซึ่งผู้มีบุญจึงจะถอนได้ ขากลับพวกเสนาของระตูมะงา
ดาถอดลิ้มให้เรือจมน้ำ บันหยีเสียกลเรือแตกถูกคลื่นซัดไปขึ้นหาดที่เมืองแม่มาย นางพญาครองเมือง
เชิญให้เป็นสวามี ได้ครองเมืองมีสุขไประยะหนึ่ง

4. จะหรั่งกะหนังโหละออกติดตาม รีพลของบันหยีที่รอดตายกลับไปทูลเหตุแก่ท้าวกูเร
บัน ท้าวกูเรบันกริ้วระตูมะงาดามาก จะหรั่งกะหนังโหละทูลอาสาติดตามหาอิเหนาโดยแปลงเป็นโจร
ป่าชื่อ บันหยีกุดาวิราหยา ได้รับและฆ่าระตูมะงาดาทาย จากนั้นทำสงครามกับเมืองล่าสำ และประ
ทับรอฟังข่าวอิเหนาที่เมืองนี้

5. บันหยีเล่นหนังในดาหา บันหยีคิดอุบายหนีจากเมืองแม่มายได้สำเร็จ ได้เดินทางมาจนถึง

ดาหา ปลอมตัวเป็นดาหลัง คือ คนเซ็ดหนัง หากินจนมีชื่อเสียง ในที่สุดได้เล่นถวายหน้าพระที่นั่งให้ ท้าวดาหาทอดพระเนตรอยู่บ่อย ๆ อิเหนาลอบขึ้นไปหาพระธิดาดาหาถึงข้างใน นางบุษบาภาโหละคู่ ตูนาหงันของอิเหนาเป็นนางกษัตริย์จึงไม่ยอมลอบรักกับดาหลัง อิเหนาพยายามเท่าไรไม่สำเร็จจึง แก่ลั้งจะให้นางแทงตนให้ตาย โดยยื่นกริชให้เพราะหวังให้นางเห็นพระนามที่จารึกบนกริชนั้น แต่นางก็ไม่ดู

ระหว่างนี้ ทางระตูเมืองปะตาทนได้ข่าวว่าเมืองดาหามีพระธิดางาม ซึ่งอิเหนาคู่ตุนาหงันบอก เลิก จึงมาทูลขอต่อท้าวดาหา ท้าวดาหากำลังน้อยพระทัยอิเหนาก็ยกให้แต่โดยดี ท้าวปะตาทนเดิน ทางมายังดาหาเพื่อนัดการอภิเษก นางบุษบาภาโหละเมื่อทราบเรื่องก็เสียพระทัยไม่ยอม ตกลง เมื่อดาหลังลอบขึ้นไปพบนางอีก นางจึงหาวิธีให้ช่วยเหลือ ในที่สุด บันหยีลอบฆ่าท้าวปะตาทน ตาย ระตูผู้น้อง จึงทูลแก่ท้าวดาหาให้นางบุษบาภาโหละทำการแบหลา คือโจนเข้ากองไฟที่เผาพระศพตายตามไปตามประเพณี เพราะเป็นคู่ตุนาหงัน ท้าวดาหาอนุ มัติ นางบุษบาและพี่เลี้ยงโจนลงไป ปะตาระกาหลาเนรมิตดอกบัวมารับไป ดาหลังสลบทันที เมื่อฟื้นก็ เสียจริต

ข้างกูเรบันได้ส่งข่าวให้พระเชษฐาและอนุชาของอิเหนามาตามหาตัวจนพบอิเหนา แต่อยู่ใน สภาพเสียจริตคลุ้มคลั่ง ก็กล่อมเอาพระองค์ไปทรงพรตบนยอดเขาจนอาการบรรเทา วันหนึ่งบันหยีไล่ ตามเหยี่ยวไปถึงปราสาทนางจินตะหราธิดาท้าวปัตทหรั นางรักไกร์ ท้าวปัตทหรัก็เห็นดีด้วย บันหยีจึงลาเทศาภิไปอยู่ด้วยกับนางจนนางมีครรภ์ได้ 6 เดือน อิเหนาก็ถึงพระอนุชาและนางบุษบา จึงหนีจากเมืองไป

6. **มิสาประหมังกุหนิง** ปะตาระกาหลาพานางบุษบาและพี่เลี้ยงไปอยู่บนยอดเขาเนรมิตรให้ นางเป็นชายชื่อ มิสาประหมังกุหนิง และบอกว่าจะคืนเป็นหญิงได้ต่อเมื่อพบคู่ตุนาหงัน วันหนึ่งปะตา ระกาหลามาเข้าฝันว่าดาหลังคืออิเหนาคู่หมั้น นางจึงออกตามหาโดยทำการรบกับบ้านเมืองต่าง ๆ รายทาง ซึ่งรบชนะและได้พระธิดามาเป็นบรรณาการหลายนาง

7. **ตามบันหยี** ฝ่ายกูดาวีราหยา (จะหรั่งกะหนิงโหละแห่งกูเรบัน) และมิสาหยังสาหรี (จินตระวันทนาแห่งสิงห์คสาหรี) อนุชาของอิเหนา เมื่อทราบว่าอิเหนาหายตัวไปจากบนเขา ก็ ลาพรตตามหา ได้ผ่านนครใหญ่และรบชนะทุกแห่งจนมาถึงกาหลัง ทั้งสององค์พักอยู่ที่นี้ ต่อมาได้รบกับโอรสท้าวกาหลังองค์หนึ่ง อนุชาทั้งสองถูกจับใส่กรงไว้ ต่อมามีสาประหมังกุ หนิง (บุษบาภาโหละ) ตามมาช่วยตามคำบอกของปะตาระกาหลา ตอนนี้มีเรื่องแทรกอีก 2 เรื่องความ เหมือนกันว่า มีเทวดาถูกสาปมาลักเอาพระโอรสและพระธิดาไปเพื่อขอให้ฆ่าตัวเสียให้ตายจะได้ขึ้น สวรรค์ กูดาวีราหยา มิสาประหมังกุหนิงและมิสาหยังสาหรีพลัดพรากจากกันอีก และต่างเร่ร่อน ไปยังนครต่าง ๆ อีกหลายแห่ง

8. มະรุมมะงาหาราครั้งที่ 2 เมื่อบันหยีหนีจากเมืองปัตทหรัก็เร่ร่อนต่อไปโดยปลอมองค์เป็นดาหลัง ในที่สุดได้ครองเมืองหมันหยาปาเจ็ด ฝ่ายชายาชุดแรกของอิเหนา คือ บุษบาสาหรี และกติกาสาหรีรื้อนใจเรื่องอิเหนาจึงตามหาบ้างโดยปลอมองค์เป็นชายนักรำเรียกว่า อัโมะ ได้ตามไปจนพบกุกดาวิราหยา และรวมกันตามหาอิเหนาจนพบ ตอนนี้เป็นตอนที่ผู้คนออกตามหาอิเหนา เช่น ไอรสอิเหนาที่เกิดแต่นางจินตะหรา และกองทัพอิเหนาตีบ้านเมืองได้ทั่วทิศ อิเหนาได้ครองเมืองมงกล

9. พี่น้องพบกัน มีสาประหมังกุกหนึ่งสืบหาอิเหนาไปตามที่ต่าง ๆ จนทวดบอกทางให้มาถึงเมืองมงกล มีสาประหมังกุกหนึ่งส่งสาส์นมาบอกบันหยีว่าขอผ่านทางไปตีกาหลัง บันหยีรู้เท่ายอมแพ้ ยอมให้มีสาประหมังกุกหนึ่งยกทัพเข้ามาแล้วผ่านเลยไปตีกาหลัง บันหยีมอบเมืองมงกลให้ไอรส แล้วยกทัพพร้อมด้วยอนุชา กุกดาวิราหยา ไปเมืองกาหลังโดยปลอมตนเป็นกะเทย ระหว่างที่อยู่กาหลัง ได้รับใช้ใกล้ชิดมีสาประหมังกุกหนึ่งจนประจักษ์ใจว่าเป็นนางบุษบา นางก็รู้ว่ากะเทยนั้นคืออิเหนา นางจึงกลับเพศเป็นสตรีตามคำของปะตาระกาหลา เมื่อเป็นดังนั้น นางจึงคิดกับพี่เลี้ยงว่าเกรงคนจะติฉินว่าเป็นหญิงเที่ยวตามหาผู้ชาย จึงพากันหนีไปบวชเป็นชีบนยอดเขา บันหยีตามไปสักซี้ได้สำเร็จ รุ่งขึ้นพระอนุชาจึงตามไปพบและแจ้งข่าวไปยังผู้ครองนครทั้งสามว่าพี่น้องมาพบกันแล้วที่กาหลัง เรื่องดาหลังเท่าที่พบต้นฉบับมีเนื้อความเท่านี้

เมื่อเทียบเนื้อความเรื่องบันหยีสมีรั้งกับเรื่องดาหลังแล้ว จะเห็นว่าเนื้อความคล้ายคลึงกันเป็นส่วนมาก ส่วนเรื่องอิเหนา (เล็ก) นั้น จะมีความคล้ายกับอิเหนาฉบับอารีนคราที่ขุนนิกรการประกิจเป็นผู้แปล ดังจะขอกล่าวถึงเนื้อความโดยสังเขปดังนี้

อิเหนาฉบับอารีนครา

ตอนต้นเรื่องกล่าวถึงท้าวกูเรบินครองอาณาจักรใหญ่ในชวา มีพระธิดายู่องค์เดียวซึ่งได้สิบวงศ์ระตุต่อมา และได้สมรสกับเทวดา มีพระโอรส 4 พระองค์ พระธิดา 1 พระองค์ ท้าวกูเรบินจึงแบ่งอาณาจักรเป็น 4 เมือง คือกูเรบิน ดาฮา กาหลัง สิงหสาหรี ส่วนพระธิดาได้เป็นประไหมสุหรีของระตุบาหลี ท้าวกูเรบินและพระอนุชาต่างมีพระโอรสและธิดา ซึ่งได้จัดการตุนาหรีกันไว้หลายคู่ ที่สำคัญคือ อิเหนาและจินตะหรากิรัณแห่งดาฮา กุกนงสาหรีแห่งดาฮาและกุกสูมากาไละแห่งดาฮา เมื่ออิเหนาเจริญวัยอยากทราบว่าคุณ์นั้นหน้าตาเป็นอย่างไร จึงส่งช่างไปวาดรูปพระธิดาเมืองดาฮา ช่างไปวาดรูปนางอินดริกาหลังค่อม ธิดาสิกุกมาแทน อิเหนาจึงไม่อยากจะวิวาห์ด้วย คิดอุบายไปเที่ยวป่า และข้ามไปถึงเกาะบาหลี ได้พบนางกุกสูมาจินตะหราพระธิดาท้าวบาหลีและได้นางเป็นชายา อิเหนาได้อยู่ที่เมืองบาหลีเป็นเวลานานจนคิดถึงพระชนกชนนีจึงทูลลาท้าวบาหลีและพานางกุกสูมาจินตะหราไปยังกูเรบิน ระหว่างทางพบระตุสองพี่น้องกำลังเดินทางไปสู่ขอนางจินตะหรากิรัณและนางกุกสูมาจินตะหรา อิเหนาจึงฆ่าระตุทั้งสองตาย ได้สังคาคาระปาโอรสของระตุมาเลี้ยงไว้

¹ เก็บความจาก ขุนนิกรการประกิจ (บิน อับดุลลาห์), พงศาวดารอิเหนา ฉบับอารีนครา, (พระนคร กรมศิลปากร, 2520) "พงศาวดารอิเหนา(ย่อเรื่อง)" หน้า 86-105. มีหมายเหตุว่าผู้ที่ย่อเรื่องคือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ประมาณครึ่งเรื่อง นางกุกสุทรีพย์ เกษแม่นกิจ และนางสายไหม จบกลศึก ร่วมกันทำต่อจนจบ

ต่อมาท้าวดาหาเห็นควรจัดงานอภิเษก ระหว่างนั้นก็เกิดมีระตุมะดาวินมาทูลขอนางจินตะหราคิ
รีธ ท้าวดาหาเห็นว่านางมีคู่ตุนาหงันแล้วยกให้ไม่ได้จึงเกิดการรบกัน กุเรบันส่งโอรสทั้งสามไปช่วย
รบจนได้ชัยชนะ อีเหนาได้เห็นนางจินตะหราคิรีธตัวจริง เกิดรักใคร่ไหลหลงไม่ยอมกลับ
เมือง และต่อมากิดอุบายเล่นหนังถวายท้าวดาหา ระหว่างเล่นหนังได้ลอบขึ้นไปหาพระธิดาจนได้เสีย
กับนาง

ปะตาระกาหลากรีว จึงสาปให้อีเหนาตกกระกำลำบากโดยเข้าสิงในพระธิดาให้สติวิปลาสทำร้าย
อีเหนาบาดเจ็บ อีเหนาจึงหนีไปจากดาหา นางก็หนีตามไป เมื่อพบกัน อีเหนาให้นางแปลงเป็นชาย
ชื่อ ยารังกะเลียน แล้วพาไปกุเรบัน แต่ระหว่างที่อยู่ที่กุเรบัน ยารังกะเลียนไม่พอใจที่อีเหนาไปมาหา
สู่กับนางกุสุมาจินตะหราคิที่เป็นชายนาคเดิมอยู่บ่อย ๆ จึงชวนประสันตาหนีจากกุเรบัน ไปบวชเป็น
ชี ก่อนไปได้เอาดอกกล้าเจียกเขียนสารถึงนางจินตะหระ

ฝ่ายอีเหนาเมื่อสิ้นสาปก็คิดว่ายารังกะเลียนหายไป จึงตกพระทัยจนสลบ เมื่อท้าวกุเรบันรู้ว่า
ยารังกะเลียนคือนางจินตะหราคิรีธก็กำชับให้อีเหนาและอนุชาตามหาให้พบ อีเหนาขึ้นเขาไปทรง
พรตเป็นฤๅษี ทางเมืองดาหาและสิงหลาหรีก็ส่งพระโอรสออกตามหาด้วย โดยต่างองค์ต่างปลอมเป็น
โจรป่า มีชื่อต่าง ๆ กันไป เมื่อผ่านบ้านเมืองใดก็ตีเอาเป็นชelry ช้างนางกุสุมาจินตะหราคิแปลงเพศ
เป็นชายและเป็นโจรป่าตามหาอีเหนาบ้าง

นางจินตะหราคิรีธบวชอยู่จนตลอดพระโอรส ปะตาระกาหลานำไปเลี้ยงบนสวรรค์และบัน
ดาลลมหอบนางจินตะหราคิรีธและพี่เลี้ยงไปตกกลางดงแห่งหนึ่ง ให้นางปลอมตนเป็นชาย ชื่อ
ระตูกุลานาสัตราวิราช (อุนนากรรม) เข้าตีบ้านเมืองต่าง ๆ เนื้อความจากนี้สืบสนวุ่นวายด้วยการที่พระ
ประยูรญาติติดตามหากัน ทั้งตามหาอีเหนา ตามนางบุษบา และตามหาคู่ตุนาหงันของตนเอง
สังเกตได้ว่าตัวละครเหล่านั้นมักจะต้องบวช แล้วลาบวชเปลี่ยนชื่อใหม่ ปลอมเป็นโจรป่า
บันจุหเร็ดแล้วก็เปลี่ยนชื่อไปอีก มีการรบพุ่งกับเมืองระตูกต่าง ๆ รอบทิศ จนในที่สุดทุกพระองค์
มาพบกันที่เมืองกาหลัง ต่างจดจำกันได้ ท้าวกาหลังจึงส่งพระราชสารไปยังกุเรบัน ดาหา และสิงหล
าหรี ทูลเชิญเสด็จมาจัดพิธีวิวาห์มงคล

เนื้อความของอีเหนาฉบับอารีนคราจึงคล้ายกับอีเหนาของไทยมาก แต่เนื่องจากอีเหนา
(เล็ก) เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายจึงจะไม่นำเรื่องย่อมากกล่าวในที่นี้

ลักษณะความเป็นชาวในเรื่องอีเหนาและดาหลัง

อีเหนาและดาหลังเป็นวรรณคดีต่างชาติ เมื่อเราถ่ายทอดมาเป็นวรรณคดีไทย เราไม่ได้ทั้ง
เค้าเรื่องเดิมเสียทั้งหมด ฉะนั้นจึงมีลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าเป็นวรรณคดีของชาวปรากฏอยู่
มาก เช่น ศัพท์ชวา การระงุมมะงาหระ การปลอมตัว การบวชชีหรือทรงพรต การแบหฺลา
การใช้กรีชเป็นอาวุธ การเล่นหนัง เป็นต้น

การใช้ศัพท์ชาว อีเหนาและดาหลังมีการใช้ศัพท์ชวามาก ศัพท์บางคำเป็นที่เข้าใจกันดีและมีใช้ในสำนวนภาษาพูดด้วย ศัพท์ชาวที่ใช้มีหลายประเภท เช่น

ชื่อตัวละคร เช่น ระเด่นมนต์ บุษบา จินตะหระ มาหารัตน์มณี สะการะวาตี

ชื่อบ้านเมือง เช่น กุเรบัน ดาหา กาหลัง สิงหสาหรื หมันหย่า

ชื่อตำแหน่ง เช่น คำนำหน้าผู้ที่มีเชื้อสายเมืองทั้งสี่ใช้ว่า ระเด่น นอกไปจากนี้ใช้ ระตุ ตำแหน่งมเหสีมี 5 ตำแหน่งคือ ประไหมสุหรี มะเดหวี มะโต ลีฎุ เหมมาหลาหรี ตำแหน่งพี่เลี้ยงฝ่ายหญิง ได้แก่ บาหยัน สำเหจิด ประเสหรัน ประสาหรัน พี่เลี้ยงฝ่ายชาย ได้แก่ ยะรุตะ มูนตา ประสันตา เป็นต้น

ศัพท์ทั่วไป เช่น กระจาหัง (สุวรรณค์) แตรอะปะ (ร้อยดอกไม้) อัสญแดหว่า (เทวดา) แอหัง (นางชี) ดาหลัง (คนพากย์หรือคนเชิดหนัง) วิสิสมาหลา (งามเป็นยอด) ฯลฯ

การมะงุมมะงาหรา คือการเดินทางเร็วร้อนเพื่อติดตามหากันในหมู่กษัตริย์วงศ์เทวดาเกือบทุกพระองค์ ระหว่างการเดินทางจะทำสงครามกับบ้านเมืองรายทาง ได้ชัยชนะเป็นเมืองขึ้นและได้ไอรสธิดาเมืองเหล่านั้นมาเป็นชลยเสมอในระหว่างการมะงุมมะงาหราพระไอรสพระธิดาเหล่านี้จะมีการปลอมตัวเสมอ การปลอมตัวมีหลายแบบ ที่นิยมมากคือ ปลอมเป็นโจรป่า ศัพท์ชาวเรียกว่า บันหยี หรือบันจุหรีด อย่าง อีเหนาปลอมเป็นมิสสารบันหยี บุษบาเป็นอุณากรรณ นอกจากนี้หญิงมักปลอมเป็นชาย เช่นในเรื่องอีเหนาฉบับอารินครา บุษบาแปลงเป็นชายชื่อยารังกะเสียน ปลอมเป็นดาหลัง เช่น ในเรื่องดาหลัง อีเหนาปลอมเป็นดาหลัง ปลอมเป็นกะเทย เช่น ในเรื่องดาหลัง อีเหนาปลอมเป็นกะเทยชื่อ สะระหนากะตี ปลอมเป็นอำมา (ชายนักรำ) เช่นในดาหลัง บุษบาสาหรืและกตีกาสาหรืชายาชุดแรกของอีเหนาปลอมเป็นชายนักรำระหว่างตามหาอีเหนา ปลอมเป็นกำบู (คนเล่นละคร) เช่นในบันหยี สมิรัง จินตะหระ (บุษบา) ปลอมเป็นคนเล่นละคร

ในระหว่างการมะงุมมะงาหรา นอกจากจะมีการปลอมตัวเพื่อไม่ให้จำกันได้แล้ว ยังมีการแปลงเพศไปเป็นนางชีหรือทรงพรตเป็นพระฤาษีเช่นบุษบาบวชเป็นแอหัง อีเหนาทรงพรตเป็นดาบส เป็นต้น

การเบหลา เป็นพิธีแก้แค้นของชาว ถือกันว่าหากกษัตริย์พระองค์ใดสิ้นพระชนม์ พระมเหสีหรือคู่ตุนาหงันต้องกระทำพิธีนี้ ทำได้ 2 อย่างคือ กระโจนเข้ากองไฟขณะปลงพระศพ หรือเอากริชของผู้ตายแทงตนให้ตายตามไป ประเพณีนี้ชาวคงรับมาจากประเพณีสตีของอินเดียที่มีธรรมเนียมว่าหญิงหม้ายต้องตายตามสามีหรือมิฉะนั้นจะต้องไว้ทุกข์และถือพรหมจรรย์ตลอดชีวิต ฉะนั้นในเรื่องดาหลังจึงมีพิธีเบหลาของประไหมสุหรีเมืองตระเส และพิธีเบหลาของนางบุษบา ในพิธีปลงพระศพทั่วประดาหนในฐานะที่เป็นคู่ตุนาหงัน

การใช้กรีซเป็นอาวุธ ตัวละครในวรรณคดีไทยแต่เดิมมักมีอาวุธคู่มือคือพระขรรค์ แต่อิเหนาและดาหลังเป็นวรรณคดีชาว ตัวเอกจึงใช้อาวุธคู่มือเป็นมีดสั้นเรียกว่า กรีซ ทุกคนจะมีกรีซประจำตัวสักชื่อของตนไว้ เมื่อตอนอิเหนาประสูติ องค์ประตาระกาหลานำกรีซมาประทานให้โดยจารึกพระนามว่าระเด่นมนตรีกูเรบัน

การเล่นหนัง เป็นส่วนสำคัญตอนหนึ่งของเรื่องนิทานพื้นบ้าน เพราะการเล่นหนังจะทำให้อิเหนาและบุษบาจำกันได้ ในเรื่องดาหลัง อิเหนาปลอมตัวเป็นคนขีดหนังเอง ส่วนในอิเหนา สังการมาระดาเป็นผู้ขีดหนัง

ลักษณะแบบวรรณคดีไทยในเรื่องอิเหนาและดาหลัง

เราได้เรื่องอิเหนา นิทานดั้งเดิมของชวามาจากมะลายูอีกทีหนึ่ง การรับวรรณคดีชาวเข้มาก็เช่นเดียวกับกรับวรรณคดีอินเดีย คือเอาแต่เค้าโครงเรื่องมาแล้วนำมาดัดแปลงแต่งเป็นวรรณคดีตามรสนิยมของคนไทย การพรรณนาถึงฉากปราสาทราชวัง บ้านเรือนราษฎรในดาหลังและอิเหนาเป็นสภาพภูมิศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น อย่างเช่น การพรรณนาปราสาทราชวังของราชธานีทั้ง 4 ในเรื่องอิเหนาว่า

ประตูลักกลท่าชลาสัย
เรือศรีสุวรรณบัลลังก์
เรือกิ่งเอกไชยใส่บุษบก
พนักงานตำรวจใหญ่ไทรตรา
ตำหนักแพแลล้าอำไพ
ช่อฟ้าหน้าบันปลาสี
ข้างหน้าตำหนักน้ำนั้นทำกรง
เบื้องบนบังสาดคาดเพดาน

มีโรงเรือเรียงไปริมฝั่ง
เรือแข่งเรือที่นั่งตั้งบนม้า
งามกระหนกวดลายท่ายหน้า
เกณฑไพโรให้รักษานารี
มุขลดพาไลหลังคาสี
ล้วนมีเนาวรัตน์ชัชวาล
สำหรับให้ราชสุริวงค์ทรงสนาน
ผูกม่านมู่ลี่ลายทอง

และกล่าวถึงบ้านเรือนราษฎรโดยจำลองสภาพกรุงเทพฯ ไว้ว่า-

ท่ามกลางทางท้องสถลมารค
บ้านช่องสองข้างมรรคา
เหล่าพวกกรมท่าเจ้าภาษี
เรือนริมรัถยาฝากระดาน
สุหร่าเรียงเคียงคั่นบันทยา
ศาลเทพารักษ์หลักเมือง
เสาชิงช้าอวาสดิพราหมณ์

ลำดับคาดอิฐแผ่นแน่นหนา
ล้วนเคหาหน้าถึงที่นั่งร้าน
มั่งมีสมบัติพิศฐาน
ตึกกว้านบ้านขุนนางนองเมือง
ก่อผนังหลังคามุงกระเบื้อง
นับถือลือเลื่องทั้งกรุงไกร
ทำตามประเพณีพิธีไสย

หอกลองอยู่กลางเวียงชัย
สะพานช้างทางข้ามคชสาร
คลองหลอดแลลิวสุดตา
นาวาค้าขายพายขึ้นล่อง
แพจอดตลอดทำหน้าที่
ข้าวของต่าง ๆ เอาวางขาย
ยกทองล่องจวนเจ็ดตะกิล
บริบูรณ์พูนสุขด้วยสมบัติ
ทุกสิ่งสรรพเอมโอชโภชนา

แม้เกิดไฟไฟริตีสัญญา
ก่ออิฐปูกระดานไม้หนา
น้ำลงคงคาไม่ขอดเคือง
ตามแม่น้ำลำคลองแน่นเนื่อง
นองเนื่องเป็นชนิดในนที
แพร่ม้วนมากมายหลายสี
พลอยมณีเพชรนิลจินดา
แก้วแก้วเนาวรัตน์หัตถา
ย่อมเยาราคาสารพัน

นอกจากนี้ในด้านประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในเรื่องก็เป็นประเพณีแบบไทย ๆ ทั้งสิ้น เช่น ประเพณีสมโภชลูกหลวงตอนหนีหนามาประสูติ พิธีปลงศพที่เมืองหมื่นหย้า พิธีโสกันต์สิยะตรา พิธีรับแขกเมืองที่เมืองดากา พิธีแห่สนามใหญ่ที่เมืองกาหลังเหล่านี้เป็นต้น นอกจากนี้ในตอน ที่กล่าวถึงการละเล่นในงานรื่นเริงต่าง ๆ ก็เป็นการละเล่นของไทย เช่น หุ่นกระบอก โขน หนัง มีชกมวยผู้ชาย มวยผู้หญิง เป็นต้น และภาพผู้คนที่มาดูการละเล่น ก็บรรยายให้เห็น ภาพพจน์แบบสังคมไทย ๆ หนึ่ง ๆ ก็ทำตนแบบ “เจ้าชู้ ไก่แจ้” คอยเกี่ยวพาราตีสาว ๆ ที่ชมงาน

“นักเลงเจ้าชู้ฉุยฉาย
ดัดจริตปิดขมับทาไพล
เห็นสาวสาวเหล่าข้าหลวงเรือนนอก
บ้างเดินเวียนแวดชายร้ายเรา
“พวกผู้ชายโง่งงนักเลงถั่ว
เห็นป่อนหลังระทกดอกไม้
บ้างยักขนเส้นเงินพกเปล้า
บ้างปลอมเปลี่ยนสับจับเงินแดง
กลางเหล่าลอบจุดประทัดทิ้ง
บ้างโกธรบ้างว่าหน้าซัง

นุ่งลายฉีกบ้างตัดตัดผมใหม่
ห่มแพรหนังไก่อสองเพลาะ
สะกิดบอกเพื่อนกันคนนั้นเหมาะ
พูดปะเพลาะลดเลี้ยวเกี่ยวพา ”
แต่งตัวนุ่งผ้าพอกใหญ่
ก็แะวาวเข้าไปนั่งแหง
ครั้นเสียเข้าก็นั่งทำหน้าที่
ที่ติดพันยื้อแย่งกันรุ่งรัง
พวกผู้หญิงเป็นหมู่มาดูหนัง
บ้างนั่งดูสนุกบ้างลุกไป”

ฝ่ายพวกผู้หญิงก็แสดงกิริยาท่าที่ดังที่บรรยายไว้ว่า

“สาวสาวไม่มีผิวตัวสำคัญ
กลางคนทำคมสันปั้นปิ้ง
ขำเลื่องแลมาสบหลบตาชาย
นักเลงเจ้าชู้ดูหนุ่มหนุ่ม
หัตถยาตมหมี่น้ำดอกไม้

ถือพัดด้ามจิวจันทน์กริดกราย
สีขี้ผึ้งกินหมากเมียงม่าย
สะกิดเพื่อนเอื้อนอายอดสุใจ
คาดเข็มขัดนุ่งปมเกี่ยวคอไก่อ
หรือมดำรับใหญ่แยบคาย”

นอกจากนี้ยังแสดงบทตลก บทอัศจรรย์ บทชมโฉม ฯลฯ ตามธรรมเนียมนิยมของวรรณคดีไทย ไปด้วยอีกหลายตอน

เหตุที่คนไทยนิยมเรื่องอิเหนาและดาหลัง

มูลเหตุที่เรานิยมวรรณคดีจากชาวทั้งสองเรื่องนี้ คงจะเป็นเพราะเป็นวรรณคดีที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับวรรณคดีไทยหลายประการ เช่น

1). พระเอกเป็นคนเจ้าชู้ นิทานบันทึบทุกเรื่องอิเหนาต้องหลงรักผู้หญิงอื่นก่อนพบคู่หมั้น ในดาหลัง อิเหนาได้ชายนมาแล้ว 3 คนก่อนจะพบบุษบา ในอิเหนา อิเหนาก็ได้พบนางมาหยารัศมี นางกระวีปาดิ นางจินตะหรา ก่อนพบบุษบา และหลังจากพบบุษบาแล้ว อิเหนายังได้ราชาธิดาเมืองต่าง ๆ เป็นชายาอีกนับไม่ถ้วน ในระหว่าง “มะงุมมะงาหรา” ในวรรณคดีไทยนิยมพระเอกเจ้าชู้แบบปากว่ามือถึงเสียด้วย และมีความรักเพราะหลงใหลในความงาม อย่างอิเหนาไม่เคยได้ข่าวความงามของบุษบาเลย ตอนที่ได้รับจดหมายจากท้าวกูเรบิน ขอให้ยกทัพไปช่วยเมืองดาหาเพราะเกิดศึกชิงตัวบุษบาขึ้น อิเหนายังนึกว่า

“บุษบาจะงามสักเพียงไร
หลงรักรูปนางแต่อย่างนั้น
แม้งามเหมือนจินตะหราวาตี

จึงต้องใจระตุทุกบุรี
จะพากันมาม้วยไม่พอที่
ถึงจะเสียชีวิก็ควรนักร”

เมื่อเสร็จศึก อิเหนาเข้าเฝ้าท้าวดาหา ท้าวดาหาได้ให้บุษบาออกมาไหว้ พ้ออิเหนาเหลียวไปรับไหว้ก็พบว่า

“งามจริงยิ่งเทพนิมิต
เสโทไหลหลังทั้งกายา
กรกอดอนุชาที่ตกลง
แต่เวียนจูบสียะตราयाใจ
ความรักกรุมจิตพิศวง
ไม่เป็นอารมณ์สมประดี

ให้คิดเสียดายเป็นหนักหนา
สะบัดปลายเกศาเนื่องไป
จะรู้สึกพระองค์ก็หาไม่
สำคัญพระทัยว่าเทวี
จนลืมองค์ลิมอายนางโฉมศรี
ภูมิลงขับขึ้นฉับพลัน

ถ้าเทียบกับวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ จะเห็นว่าบุคลิกภาพของตัวละครเอกฝ่ายชายจะเหมือนกัน เช่น พระลอ ขุนแผน ไกรทอง ฯลฯ เจ้าชู้แบบปากว่ามือถึงทั้งสิ้น

2). การท่องเที่ยว เป็นอีกลักษณะหนึ่งในวรรณคดีไทยนิยมมาก การผจญภัยของตัวเอกในนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ก็เหมือนกัน การ “มะงุมมะงาหรา” ในเรื่องอิเหนาเพราะตอนนี้มีจุดประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นว่าพระเอกมีความเก่งกล้าสามารถในการรบ ในระหว่างการท่องเที่ยวร่อนเร่ก็จะไปตามเมืองต่าง ๆ บางเมืองก็ต้องรบพุ่งเอามาเป็นชลย บางเมืองได้ยื่นกิตติศัพท์เก่งกล้าเจ้าเมืองก็จะ

ออกมาซื้อเชิญต้อนรับและยกเมืองให้ สิ่งนี้เป็นการประกาศแสนยานุภาพของตัวเอง ซึ่งเมื่อเรื่องราวจบลงแล้วได้ขึ้นครองราชอาณาจักรที่มีประเทศราชขึ้นด้วยมากมาย

3). **อำนาจของเทวดา** เป็นผู้ช่วยดำเนินเรื่อง เนื้อเรื่องในนิทานบันทึย มีปะตาระกาหฺรหฺร เป็นกษัตริย์สำคัญที่วางโครงเรื่องว่าจะดำเนินเรื่องไปทางใด เหตุการณ์ที่เป็นจุดก่อให้เกิดปัญหาเกิดจากการดลบันดาลของปะตาระกาหฺร และในตอนท้ายปะตาระกาหฺรจะสร้างเหตุการณ์ประจวบเหมาะขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหานั้นเอง เช่น บันดาลให้เกิดลมหอบบุษบาไป เพื่อพระญาติวงศ์จะได้ออกติดตามหา บันดาลให้มีนกยูงมานำทางสียะตราไปเมืองดาหลัง เพื่อจะได้พบอึเหนาและวิยะดาคู่หมั้นซึ่งปลอมตัวเป็นนางเกนหลง เป็นต้น ในวรรณคดีไทยเทพเจ้าก็เข้ามามีบทบาทสำคัญเหมือนกัน เทพเจ้าที่นิยมของไทยคือ พระอินทร์ ซึ่งจะมาช่วยปราบปรามเรื่องทุกข์ร้อนต่าง ๆ หรือจะทำให้เรื่องร้ายกลายเป็นดี เช่นพระอินทร์ปลอมองค์ลงมาตีเมืองท้าวสามล เพื่อให้เจ้าเงาะได้แสดงตนว่ามีรูปทอง ในวรรณคดีไทยนอกจากพระอินทร์ก็ยังมีฤๅษีชีไพร ผู้มีเวทย์มนต์คาถา ดลบันดาลให้เกิดเรื่องต่าง ๆ นานาขึ้นได้ ทั้งเรื่องดีเรื่องร้าย อย่างปู่เจ้าสมิงพรายในลิลิตพระลอ ก็มีบทบาทสำคัญในการดึงเอาตัวพระลอให้ออกจากบ้านเมืองมาหานางเพื่อนนางแพง แต่ในเรื่องพระอภัยมณี ฤๅษีก็เป็นผู้ช่วยตัวละครในเรื่องต่าง ๆ ที่ต้องอาศัยอำนาจเวทย์มนต์คาถา

4). **การจบดี** การจบเรื่องแบบสุขนานุกรมเป็นที่นิยมของคนไทยมากกว่าจบเรื่องแบบโศกนาฏกรรม นิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ทุกเรื่องจะจบลงด้วยว่า พระเอก นางเอก ได้พบกัน อภิเษกสมรสครองราชสมบัติ ด้วยความสุขความเจริญ ในเรื่องอึเหนา จบลงด้วยการอภิเษกอึเหนา-บุษบาและราชบุตรราชธิดา สี่พระนครแล้วมีบทต่อมาด้วยเรื่องทิวฐิมานะของจินตะหราและบุษบา ซึ่งในที่สุดก็คืนดีกันได้โดยจินตะหราเข้าพบบุษบาก่อน อึเหนาจึงมีความสุขอย่างราบรื่นด้วยชายาทั้ง 10 องค์ และตอนท้ายก็เป็นการแบ่งอาณาจักรให้ระเด่นและระตูดต่าง ๆ ไปครอบครอง.